

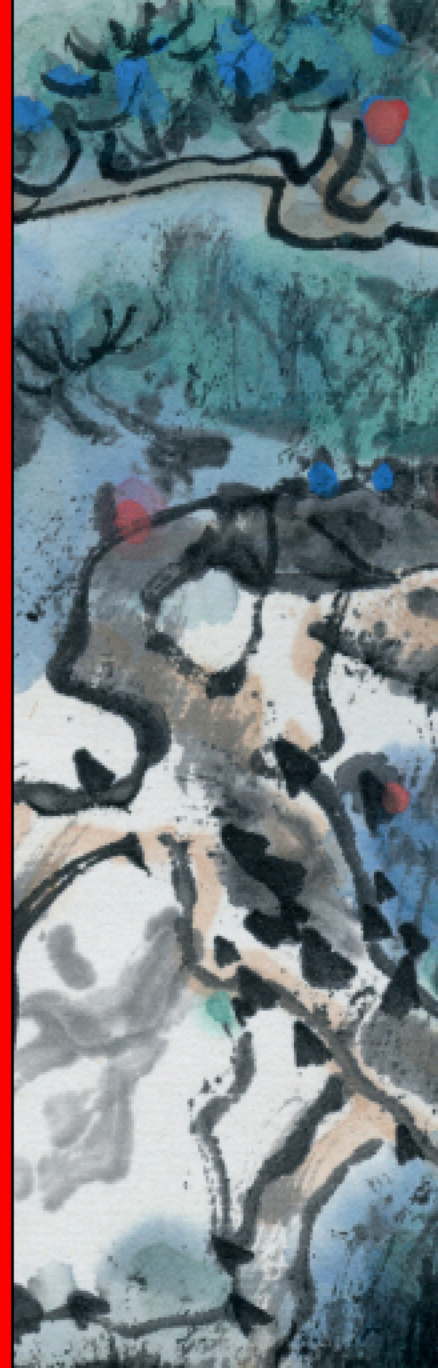

Yhteishöökolan Nova
Medianomi
Valokuvaus
Opinnäytetyö

Kevät 2019

S
O
J
E
H
V
Y
T
I
E
I
U
O
U

O T T e
n u o k
k l i s
o l s i
u e ?
J t n
o l a
k i i
n s

9789520243594

*Yi shan yi shan liang jingjing,
mantian doushi xiao xingxing,
gua zai tiankong fang guangming
haoxiang qian wan xiao yanjing.
Yi shan yi shan liang jingjing,
mantian doushi xiao xingxing*

[Tuiki Tuiki Tähtönen]

S i s ä l t ö

一
Johdanto

二
Esipuhe

三
Teoria

[Valokuvataide]
[Dokumentaarinen valokuva]
[Studio]
[Prosessi ja Lopputulos]

四
Onko Jokin tullut
toisenlaiseksi?

五
Haastattelut

六
Loppusanat

七
Lähteet

Olen aina kokenut että olen ollut onnekas. Kiitos vanhemmilleni siitä että he päättivät olla rohkeita ja lähteä. En usko että 90-luvulla muutto Aasiaan ole ollut sieltä helpoimmasta päästä. Suomi ja Aasia ovat täysin vastakohtia toisilleen. Lähdenkin opinnäytetyössäni etsimään visuaalista näkökulmaa siihen miten koen näiden kahden kulttuurin vaikuttavan minuun tänä päivänä.

Opinnäytetyössäni käyn läpi mitä olen oppinut ja mitä on tullut pohdittua näiden neljän opiskeluvuoden aikana. Lähden etsimään dokumentaarisen- ja taidevalokuvauksen rajoja historiaa apuna käyttäen. Vien itseni takaisin Dubliniin jossa ymmärsin ateljeen merkityksen taiteilijalle sekä käyn hieman läpi omakohtaisten kokemusten merkitystä taiteessa.

Jag har alltid ansett mig vara lyckligt. Stort tack är till mina föräldrar när de bestämde sig att vara modiga och åka iväg. Jag tror knappast att flytta till Asien på 90-talet har varit det lättaste eftersom Finland och Asien är totala motsatser för varandra. I mitt examensarbete söker jag efter en visuell synpunkt på hur jag upplever dessa två kulturer påverka mig även denna dag.

I mitt examensarbete går jag igenom vad jag har lärt mig och vad som jag har grubblat över dessa fyra studieår. Jag försöker sträva efter dokumentariska och konst fotografiska gränser, med historia som hjälpmedel. Jag för mig tillbaka till Dublin, som är platsen var jag förstod meningen av en ateljé för en konstnär, samt tänker jag gå igenom mina personliga erfarenheter och dess mening i konst.

I've always felt that I have been lucky. Thanks to my parents for being brave enough to move. I don't think that moving to Asia in the 1990s has been the easiest decision to make. Finland and Asia are completely opposite to each other. In my thesis I am going to look from a visual perspective how these two cultures affects me today.

In my thesis I go through what I've learned during the four years of study. I'm going to find the boundary of documentary and art photography with help of history. I'll get myself back to Dublin where I understood the importance of the atelier for the artist and I go through the importance of personal experiences in art.

E s i p u h e

Tiedätkö miltä tuntuu kasvaa ulkomailla? Kasvaa ja sopeutua kulttuuriin, joka ei ole osa sinua mutta loppujen lopuksi siitä tulee osa sinua? Lopulta et enää tiedä kumpaan kulttuuriin kuuluisit.

Minä tiedän.

Muutimme perheeni kanssa 90-luvulla Riihimäeltä Aasiaan kun olin puolitoistavuotias. Ensimmäiset kolme vuotta asuimme Surabayassa Indonesiassa ja sieltä muutimme Shanghaihin Kiinaan seuraavaksi kolmeksi vuodeksi. Perheemme kasvoi pikkusiskolla ja myöhemmin pikkuveljellä. Aloitin kouluni jo neljävuotiaana. Kouluun kuljettiin koulubussilla ja kouluun puettiin sinivalkoruudullinen koulupuku. Puhuin sekaisin suomea, englantia, bahasa indonesiaa sekä mandariinikiinaa. Paras ystävänäni Angel oli kotoisin Japanista. Meillä oli vara-mummi ja -ukki, nanny sekä autonkuljettaja. Suomessa vierailtiin jouluisin ja kesäisin. Koin olevani aasialainen ja harjoittelin olemaan suomalainen.

Lapsuuteni on vaikuttanut minuun niin että olen levoton. Levoton asumaan paikallani kahta vuotta pidempään. Laskujeni mukaan olen muuttanut elämäni aikana jo kaksitoista kertaa. Olen asunut Indonesiassa, Kiinassa, Englannissa, Australiassa ja Irlannissa. Viiden vuoden ajan toinen kotini oli Hong Kongissa. Suomen sisälläkin olen muuttanut kaupungista toiseen. Kun on päässyt näkemään paljon niin sitä vain janoaa koko ajan lisää. Lisää uusia kokemuksia ja lisää uusia ihmisiä. Minulla on tarve tutustua ja ottaa haltuun uusi ympäristö, ja kun on sen tehnyt, sitä rupeaa jo etsimään seuraavaa mielenkiintoista ympäristöä.

Levottomuus on sisäänrakennettuna minuun. Ihmettelin monen vuoden ajan onko minussa jotain vialla. Miksi haluan koko ajan pois? Kun vuonna 2013 matkustin Hong Kongiin yhdeentoista vuoden jälkeen, silloin jokin lokahti paikalleen. Enää ei painanut rintaa. Se ensimmäin askel lentokoneesta painavaan lämpöiseen ilmaan, juuri se hetki toi kaikki muistot ja tuoksut takaisin. Minussa ei ollutkaan mitään vikaa vaan kaipasin kotiin! Kaipasin toista puolta itsestäni, joka oli jäänyt Aasiaan muutettuaamme takaisin Suomeen. Kaikkia haastattelemiani yhdisti samankaltainen tunne. Jokainen meistä ymmärtää syvällisemmän merkityksen sanalle kansainvälinen.

Luettuani Yuval Noah Hararin kirjoittaman kirjan Sapiens, Ihmisen lyhyt historia aloin kuitenkin ajatella että johtuuko levottomuus puhtaasti meidän biologiasta? Kaksi miljoonaa vuotta sitten ihmiset aloittivat valloituksen maapallolla ja vasta maanviljely kahlitsi meidät paikalleen. Minussa taitaa elää vaeltaja-esiäitini levoton sielu. En siis ole hullu kun en halua täysin asettua paikalleni.

I am as much an insider and an outsider, uprooted,
unidentified and estranged from both sides.

[Xiaoxiao Xu]

Paratiisissaarilla yksityiset pyörittävät liikenneympyröitä

Hyytiäiset muuttivat Indonesiaan

Sari, Matti ja Sonja (o.s. Hyytiäinen) ovat aineet muutaman kuukauden Indonesian Matin tyttäriä. Nyt poika on kaksivuotia koulussa, tyttävässä syntymävuonna.

Viime keväänä Matilla tapahtui mahdollisesti lähtö Indonesiaan uuden perusteluksen yhteydessä töihin. Kone Elävien valittiin uudelleen valitun aluen koulun. Valitun aluan vieraat, sillä Indonesian ei ole enää kukaan kukaan. Nämä 15 vuotta koulussa on ollut ja toinen.

Kone Elävien on yhteistyö Indonesian lausuttuun tulo. Suomalaisille on otettu on koulun pöytäkirja.

Matti Hyytiäinen tehtiin on koulun vieraissa saati työtä vieraissa koulun, että on jollain vieraissa vieraissa pöytäkirja.

Yhteistyö on 170 työntekijää ja koulun vieraissa on koulun. Vain harvat työntekijät osaavat englantsia, koulun vain Matti koulun vieraissa, että on vieraissa.

Yhteistyö on koulun vieraissa on koulun vieraissa.

Surabayan ainoat suomalaiset

Indonesian pääkaupunki ovat erilaiset maissa ainoat koulun vieraissa ja koulun vieraissa, koulun vieraissa ja koulun vieraissa.

Indonesian pääkaupunki on koulun vieraissa koulun vieraissa, koulun vieraissa ja koulun vieraissa.

Indonesian pääkaupunki on koulun vieraissa koulun vieraissa, koulun vieraissa ja koulun vieraissa.

Indonesian pääkaupunki on koulun vieraissa koulun vieraissa, koulun vieraissa ja koulun vieraissa.

Indonesian pääkaupunki on koulun vieraissa koulun vieraissa, koulun vieraissa ja koulun vieraissa.

Indonesian pääkaupunki on koulun vieraissa koulun vieraissa, koulun vieraissa ja koulun vieraissa.

Indonesian pääkaupunki on koulun vieraissa koulun vieraissa, koulun vieraissa ja koulun vieraissa.

Indonesian pääkaupunki on koulun vieraissa koulun vieraissa, koulun vieraissa ja koulun vieraissa.

Indonesian pääkaupunki on koulun vieraissa koulun vieraissa, koulun vieraissa ja koulun vieraissa.

Sari, Sonja ja Matti Hyytiäinen ovat kahdeksan vuoden koulun vieraissa, kun he muuttivat Matin uuden työn mukana Indonesiaan.

Aamupäivät Sari on yleensä koulun vieraissa pöytäkirja alku ja koulun vieraissa koulun vieraissa. Hyytiäinen koulun vieraissa on koulun vieraissa koulun vieraissa.

Koulun vieraissa on koulun vieraissa koulun vieraissa, koulun vieraissa ja koulun vieraissa.

Koulun vieraissa on koulun vieraissa koulun vieraissa, koulun vieraissa ja koulun vieraissa.

Koulun vieraissa on koulun vieraissa koulun vieraissa, koulun vieraissa ja koulun vieraissa.

Koulun vieraissa on koulun vieraissa koulun vieraissa, koulun vieraissa ja koulun vieraissa.

Koulun vieraissa on koulun vieraissa koulun vieraissa, koulun vieraissa ja koulun vieraissa.

Koulun vieraissa on koulun vieraissa koulun vieraissa, koulun vieraissa ja koulun vieraissa.

Koulun vieraissa on koulun vieraissa koulun vieraissa, koulun vieraissa ja koulun vieraissa.

Koulun vieraissa on koulun vieraissa koulun vieraissa, koulun vieraissa ja koulun vieraissa.

Koulun vieraissa on koulun vieraissa koulun vieraissa, koulun vieraissa ja koulun vieraissa.

Hyytiäinen on yksi pöytäkirja yksi autokoulun vieraissa. Autokoulun vieraissa on koulun vieraissa koulun vieraissa.

Koulun vieraissa on koulun vieraissa koulun vieraissa, koulun vieraissa ja koulun vieraissa.

Koulun vieraissa on koulun vieraissa koulun vieraissa, koulun vieraissa ja koulun vieraissa.

Koulun vieraissa on koulun vieraissa koulun vieraissa, koulun vieraissa ja koulun vieraissa.

Koulun vieraissa on koulun vieraissa koulun vieraissa, koulun vieraissa ja koulun vieraissa.

Koulun vieraissa on koulun vieraissa koulun vieraissa, koulun vieraissa ja koulun vieraissa.

Koulun vieraissa on koulun vieraissa koulun vieraissa, koulun vieraissa ja koulun vieraissa.

Koulun vieraissa on koulun vieraissa koulun vieraissa, koulun vieraissa ja koulun vieraissa.

Koulun vieraissa on koulun vieraissa koulun vieraissa, koulun vieraissa ja koulun vieraissa.

Koulun vieraissa on koulun vieraissa koulun vieraissa, koulun vieraissa ja koulun vieraissa.

Koulun vieraissa on koulun vieraissa koulun vieraissa, koulun vieraissa ja koulun vieraissa.

Koulun vieraissa on koulun vieraissa koulun vieraissa, koulun vieraissa ja koulun vieraissa.

Koulun vieraissa on koulun vieraissa koulun vieraissa, koulun vieraissa ja koulun vieraissa.

Koulun vieraissa on koulun vieraissa koulun vieraissa, koulun vieraissa ja koulun vieraissa.

Koulun vieraissa on koulun vieraissa koulun vieraissa, koulun vieraissa ja koulun vieraissa.

Koulun vieraissa on koulun vieraissa koulun vieraissa, koulun vieraissa ja koulun vieraissa.

Koulun vieraissa on koulun vieraissa koulun vieraissa, koulun vieraissa ja koulun vieraissa.

Koulun vieraissa on koulun vieraissa koulun vieraissa, koulun vieraissa ja koulun vieraissa.

Koulun vieraissa on koulun vieraissa koulun vieraissa, koulun vieraissa ja koulun vieraissa.

Koulun vieraissa on koulun vieraissa koulun vieraissa, koulun vieraissa ja koulun vieraissa.

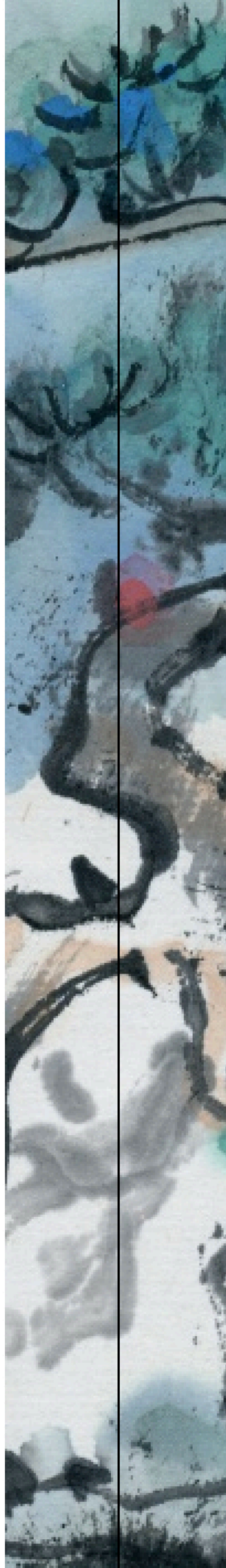

T e o r i a

[Valokuvataide]

Taidetta on teos, kuva, sana, tila, rakenne, ääni, liike tai joku muu, jota ei voi ihmisaistein muuten tavoittaa. Taide yllättää, herättää, koskettaa, synnyttää elämyksiä, satuttaa, kenties haavoittaa ja ravistelee ajatuksia, jää mieleen, puhuttelee, hiljentää. Mutta taidetta on ennen kaikkea teos, joka jollain tavalla asettuu kulttuuriseen taideyhteyteen, jopa kyseenalaistaa sitä.

[Marja-Terttu Kivirinta]

Taide sanahan on ihmisen keksimä mielikuva. Taide elää meidän kollektiivisessa mielikuvituksessa. Taide on kuitenkin jokaiselle aina erilainen kokemus ja tunne. Taide on instituutti, taide on maalaus, taide on ääni, taide on henkilö, taide on tunne, taide on jotain jonka nostamme jalustalle, esille. Taiteessa irrotetaan ja siirretään. Erityisesti taiteella synnytetään ristiriitoja. Maalaukset, veistokset, installaatiot ovat taidetta. Eikö niin? Mutta mitä on valokuvataide? Mikä tekee valokuvasta taidetta?

Kun valokuvaus keksittiin 1830-luvulla se haastoi taiteen kentän. Valokuvaus muistutti liikaa maalaustaidetta sekä taidegrafiikkaa, joita pidettiin suuressa arvossa. Aluksi valokuvaajat kopioivat maalaustaiteen tyylijä. Henkilökuvissa pyrittiin klassisiin asetelmiin. Taustalle rakennettiin romanttisia lavasteita. Pyrittiin pehmeään valoon ja ääriiviivoihin.

Klassisten taiteiden kentällä työskentelevien oli vaikea hyväksyä näitä valokuvan amatöörejä. Kuvataidetta opiskeltiin vuosia erilaisissa kouluissa ja oppipoikana. Maalaukset ja veistokset olivat uniikkeja teoksia joita ei voinut kopioida. Valokuvauksessa riitti että oli rahaa. Valokuvan tekniikka mahdollisti kopioinnin, jolloin syntyi massatuotanto ja nopea työskentely. Monet valokuvaajat taistelivat valokuvan asemasta ympäri maailmaa perustamalla kerhoja. He nimittäin näkivät valokuvan kauniina taide-esineenä. Perustettiin erilaisia teemallisia julkaisuja sekä lopulta gallerioita pelkästään valokuvalle. Valokuvaus alkoi levitä ympäri maailmaa, siitä tuli halvempaa, tekniikka kehittyi ja värit löydettiin.

Taiteilija tulkitsee teemansa ja ymmärtää käyttää valokuvaa välineenä taideteoksessa. Väline, eli tässä yhteydessä valokuva, antaa taiteilijalle raamit tietyn muotoiselle ilmaisulle. Valokuva mahdollistaa heijastuspinnan todellisen ja unimaailman välille. Se mahdollistaa tarinankerronnan ilman tekstiä. Samoin kuin maalaustaiteessa valokuvauksessa käytetään myös symboliikkaa. Taiteilijalla on valta päättää mikä on merkityksellistä ja mikä ei. Valokuvataide eroaa muista taidemuodoista siinä että sen ilmaisumuoto on manipuloitua realismia. Valokuvataiteessa prosessi ja tekniikka ovat yhtä tärkeitä kuin itse lopullinen teos. Miten olet päätenyt pisteestä A pisteeseen B ja lopulta pisteeseen C?

Jos taiteellani ei ole mitään tekemistä ihmisten tuskan ja surun kanssa, mitä virkaa on taiteella?

[Ai Weiwei]

Taide on vaikea kenttä työskennellä. Olen sitä mieltä että täytyy olla oikeassa paikassa oikeaan aikaan oikealla vuosikymmenellä ja täytyy tietenkin olla hyvä siinä mitä tekee. Dublinissa asuessani opin käyttämään lausetta Fake it, until you make it. Tämän lauseen voimin yritän luovia eteenpäin.

Noin sata vuotta myöhemmin sana dokumentti ilmestyi valokuva-alalle. Valokuvalla ei enään haluttu vain näyttää todellisuutta vaan vaikuttaa siihen. Vaikka realismi ja totuus tuli pyrkiä esittämään kuvissa, pitivät valokuvaajat kiinni omista taiteellisista näkökulmista. Dokumentaristit jäivät kuvajournalismin sekä valokuvataiteen väliin.

Kuvajournalistit keskittyvät tuottamaan materiaalia seuraavan päivän lehden julkaisuun. Keikat voivat olla milloin mitään vaikkapa uusi kirjasto, ruokahävikki, koiranpennut tai politiikka. Dokumentaristit valitsevat teeman, joka kiinnostaa heitä itseään henkilökohtaisesti ja lähtevät rakentamaan kuvaesheitä. Nämä projektit kestävät, riippuen tietenkin projektista ja taiteilijasta, puolesta vuodesta kymmeneen vuoteen, jopa yhden ihmisen eliniän ajan. Projekti toteutetaan yksin tai yhteistyössä muiden taiteilijoiden kanssa.

"Me tahdomme nähdäkin ne maisemat, jotka kertomukset meille ovat yrittäneet kuvata, vaan eivät ole taitaneetkaan elävänä silmiemme eteen tuoda. Me tahdomme nähdä kuinka siinä ja siinä tappelussa voitettu kaatuu ja voittaja ryntää edelleen. Me tahdomme nähdä kuinka siinä ja siinä kokouksessa istuttiin, missä maailman menolle on määrä pantu."

[Julius Krohn]

[Dokumentaarinen valokuva]

Suora valokuvaus, dokumentaarinen tyyli, dokumentaariset keinot, valokuvan toteavuus, valokuvan viileys, kliinisyys, coolius, tunteettomuus, ilmeettömyys, pokerinaamaisuus, dead-pan-estetiiikka.

Dokumenttaarisuus liittyy tapaan, jolla kuva uskottelee katsojalle kokemuksen totuudesta ja todellisuudesta.

[Anna-Kaisa Rastenberger]

Potretit, miljöökuvat ja tilannekuvat toistuvat kuvaesheitä. Lähikuvat, puolikuvat ja laajakuvat tuovat syvyyttä. Lintuperspektiivi sekä sammakkoperspektiivi voivat panna katsojan kohteeseen nähden eri asemaan. Kun luodaan taidevalokuva, silloin taiteilijalla on narut käsissään. Kuvajournalisti sekä dokumentaristi ovat enemmän tapahtumien armolla. Valokuvaaja voi ennakoita tai jopa suunnitella kuvan jonka hän haluaa saada, mutta lopputuloksen lopuksi hän tarvitsee paljon onnea. Täytyy olla oikeassa paikassa oikeaan aikaan. On ennen ja jälkeen kuvia, mutta dokumentaristi ei ehkä kerro kuvillaan sitä ratkaisevaa hetkeä. Dokumentaristi hidastaa jopa pysäyttää ajan. Kuvajournalisti sen sijaan keskittyy enemmän ratkaisevaan hetkeen.

Dokumentarismissa lopulta tärkeää on editointi ja miten kuvaesheitä esitetään. Tuhansien kuvien joukosta editoidaan tarina, joka kertoo parhaalla mahdollisella tavalla valitusta teemasta. Kuvia esitetään kirjoissa, erilaisissa julkaisuissa ja gallerioissa.

Kun dokumentaarinen valokuva viedään gallerian seinille, keinahtaa se hieman taidevalokuvauksen puolelle. Missä menee raja dokumentaarisen- ja taidevalokuvan välillä? Yritin etsiä kysymykseen vastausta, mutta minusta tuntuu että kukaan ei tiedä vastausta. Onko se kuvien esittämistapa? Kuvien tyyli, jossa kuvat voivat seistä yksin tai yhdessä? Kuvan sisältö, värit, muodot ja kuvakulmat, joka nostaa sen taide sfääriin? Vai onko kyse tilasta, jossa valokuva esitetään vai yksilöistä, jotka tulkitsevat valokuvaa omien kokemustensa pohjalta? Ken tietää näistä näkökulmista säännöistä.

Raw View, entiseltä nimeltään Photo Raw, keskittyi esittämään kuvajournalismia ja dokumentaarista valokuvasta ihmisille jotka kiinnostuivat, eivät tekniikasta vaan valokuvan sisällöstä. Lehti toimi vielä vuoteen 2017 asti, kunnes vuonna 2018 siitä syntyi Raw View Edition. Minulle Raw View on ollut kuin raamattu. Olen käynyt läpi lehden julkaisuja yhä uudestaan ja uudestaan. Lehteä lukiessani vapaudun kuvajournalismin säännöistä. Sitähän se taitaa olla se dokumentarismi, vapautus säännöistä. Vapaus seilata rajan kummallakin puolella.

Minulle muita inspiraation ja suunnannäyttäjiä ovat suomalaisista Elina Brotherus, Aapo Huhta, Maarit Hohteri sekä Saara Wang. Muita ovat Xiaoxiao Xu, Ren Hang sekä Daido Moriyama. Yhdistelmä suomalaisia ja aasialaisia. Jokaisella edellä mainituista taiteilijoista on oma selkeä tyyli kertoa tarinaa itsestään ja ympäristöstään

It's not me, it's a photograph.

[Elina Brotherus]

Elin Brotheruksen lausahdus hississä tuutorilleen kertoo jotain dokumentaarisesta valokuvauksesta. Brotherus kuvasi opintojensa alkuvuosina itseään elämänsä vaikeana hetkenä, mutta kuitenkin osasi yhdellä lauseella irrottaa itsensä kuvista. Sen jälkeen hän on kertonut olevansa kuvantekijä. Hänen valokuvissa on edelleen kyse jostain muusta kuin hänestä itsestään. Daido Moriyama sen sijaan haastaa minut. Tummat tähtäneet blurrit kuvat hänen kotikaupungistaan ovat dokumentarismia vaiko taidetta. Daido on upeasti yhdistänyt oman visuaalisen tyylinsä teemaan, jonka hän kokee tärkeäksi. Täytyy vielä tähän väliin nostaa Meeri Koutaniemi, joka matkustaa ympäri maailmaa valokuvaten. Kutsun Koutaniemen valokuvausta lempeästi Kuvalehti valokuvaksi. Sähkövää kuvajournalismia.

Dokumentarismissa kuvilla etsitään sitä oikeaa tunnelatausta, jota ei sanoilla tarvitse selittää. Täytyy sukeltaa syvälle teemaan, jotta se ei jää vain pinnalliseksi. Onko tässä vain kuva itsestäni istumassa vaaleanpunainen kiinalainen mekko päällä sinisellä samettisohvalla vai onko siinä kuitenkin jotain muuta? Onko kuvassa jotain minua enemmän?

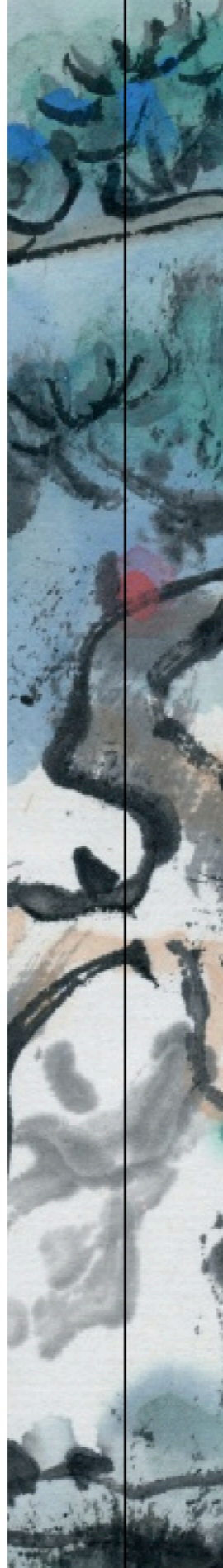
[Studio]

Acme, Boredom, Cathedral of Erotic Misery, Discipline, Everyday life, Factory, Gallery, Hermeticism, Jobs, Knowledge, Laboratory, Mess, Night-time, Origin, Politics, Queue, Radio, Studio visit, Trap, Utopia, Value, Window, Xenodochium, Year, Zone.

The Studio is a place in which to see what boredom can unleash.

[Sanctuary - Britain's Artists and their Studios]

[Unelmoin ateljeesta. Unelmoin, että siellä olisi isot ikkunat, jotka täyttävät huoneen luonnonvalolla. Unelmoin, että ateljeessa saisin soittaa pianoa, maalata ja kuvata. Unelmoin, että ateljeeni olisi galleria. Unelmoin, että annan ateljeelle nimen.]

Tyko Sallinen rakensi itselleen ateljeekodin ja nimesi sen Krapulaksi. Tove Jansson sai taisteltua itselleen torniateljeensa Helsingistä. Aino ja Jean Sibeliuksella oli Järvenpäässä koti Ainola. Studio, ateljee, työhuone tai millä sitä kukakin kutsuu. Jokaiselle taiteilijalle se on erityinen pyhä paikka. Usein on ollut niin että ateljee on ollut kodin yhteydessä. Se on ollut suuri tai pieni, riippuen mahdollisuuksista. Nykyään trendinä on jakaa työhuone, jopa vain vuokrata pöytä editointi päiviä varten.

Studio on tyhjä valkoinen tila, alitajuntasi. Tila jonne saa ja ehdottomasti pitää ilmestyä päivittäin. Tila jossa syntyy jotain tai ei synny. Timo Konttinen on ehdottomasti hyvä esimerkki siitä kuinka siirretään sivuun oma sensuuri ja luodaan jotain joka ikinen päivä. Toiset taiteilijat ammentavat inspiraatiota kaaoksesta, kun taas toiset tarvitsevat siisteyttä ja kliinisyttä. Yksi näkemisen arvoinen studio on Dublinissa Hugh Lane museossa. Sinne on rakennettu uudestaan Francis Baconin studio, sellaisena käsittämättömänä kaaoksena kuin se oli jätettykin Baconin kuoltua.

Usein taiteilija suosii yhtä paikkaa, mutta esimerkiksi valokuvaaja saattaa kantaa mukanaan mobile studiota. Ei se ole uusi asia, että viedään studio ulos. Aina on maalattu ulkona, mutta vasta 1800-luvulla maalauksia ei enään viety sisälle studioon viimeistä silausta varten, vaan ne maalattiin paikan päällä valmiiksi. Maalustelimeet kehittyivät kätevään kokoonlaitettavaan malliin. Värejä ei enään tarvinnut sekoittaa itse vaan niitä sai valmiiksi tuubeissa. Erityisesti impressionistit suosivat tällaista työskentelytapaa.

Valokuvauksessa, kuvaaminen ulkona oli isompi prosessi. Kannettavana oli painava palkkikamera, lasilevyt, kemikaalit ja pimiö-telttä. Tarvittiin monta miestä kantamaan välineistöä. Tekniikan kehitys vapautti liikkumista. Kameran pienivät. Kameralla otettiin kuvat ja kuvat kehitettiin kotona studiossa. Tämän mahdollisti filmirullat. Nyt sai myös työskennellä yksin ja työskentelyyn syntyi erilainen intiimiys. Nykypäivänä meillä on digikamerat ja kannettavat tietokoneet, jotka mahdollistavat työskentelyn ihan missä vain.

Mobile studio pienimmillään sisältää kameran ja käsialaman sekä mahdollisesti yhden teemallisen rekvisiitan, mutta esimerkiksi muotikuvauksissa saattaa olla mukana kameran lisäksi pari akulla toimivaa salamaa jalustoineen, salamoihin valitut kuvat, kokoonlaitettava kuvaustausta sekä erilaisia refloja ja kaikenlaista rekvisiittaa. Edelleenkin tarvitsemme assistentteja kantamaan, kokoamaan ja pitämään huolta välineistöstä.

Olen itse työskennellyt erinäköisissä ja kokoisissa studioissa. On ollut musta studio, valkoinen studio ja avaruus studio. On ollut luonnonvaloa ja myös pelkkää pimeyttä varastoon rakennetussa studiossa. Mobile studio on rakennettu milloin hotellihuoneeseen ja milloin kirkon pihalle. Viimeisin studioni sijaitsee olohuoneessani.

[Prosessi ja Lopputulos]

Keskustelin eräänä iltana opettajani kanssa tuopillisen äärellä ja hän sanoi minulle että tartu projekteihin jotka tuntuvat luontevilta. Hän oli oikeassa. Huomaan pitäväni liian hienoista ajatuksistani niin että unohdan mitkä projektit oikeasti kantavat. Kävin läpi erilaisia ideoita. Halusin tehdä fiktiivisen omaelämäkerran, halusin tehdä installaation, halusin piirtää ja maalata omakuvia. Halusin kirjoittaa läpi koko valokuvahistorian sekä sen miten pärjätä taiteilijana. Halusin luoda jotain överiä, koska onhan kuitenkin kyseessä opinnäytetyö. Onko jokin tullut toisenlaiseksi? on kuitenkin juuri sellainen luonteva projekti josta keskustelimme. Sitä ei tarvitse puristaa väkisin ulos.

Aloitin vuonna 2015 kuvaamalla Hong Kongia. Valokuvat olivat snapshot painotteisia. Kokeilin mustavalko- sekä väriä digiä ja puhelimen kameraa. Ajatukseni oli tehdä paksu, monen sadan sivuinen teos Rei Saton inspiroimana. Kevään 2018 vietin Dublinissa vaihto-opiskelijana ja sain ajatuksen moni osaisesta kiiltävästä zineistä nimeltään Chicken feet. Suunnittelin ja tulostin lehden. Ei, se ei vain toiminut. Jotain puuttui. Se olisi voinut toimia, mutta sillä ei ollut syvyyttä. Ymmärsin että minun täytyy sukeltaa syvemmälle valitsemaani teemaan. Siihen piti keskittyä. Ajatukseni alkoivat asettua paikoilleen vasta syksyllä 2018.

Kahden kulttuurin välissä. Siinä se! Teemani jota olin etsinyt. Halusin kertoa oman tarinani, mutta en vain omaa tarinaani vaan myös muiden tarinoita. Heidän kokemuksistaan Aasiassa 90-luvulla. Löysin haastateltavat sukulaisten ja tuttujen kautta. Lopulta viiden henkilön haastattelut päätyivät opinnäytetyöhöni.

Visuaalista työtä aloin rakentamaan omakuvalla. Se tuntui luontevalta. Varasin lennot Hong Kongiin, jotta saisin kerättyä uutta materiaalia.

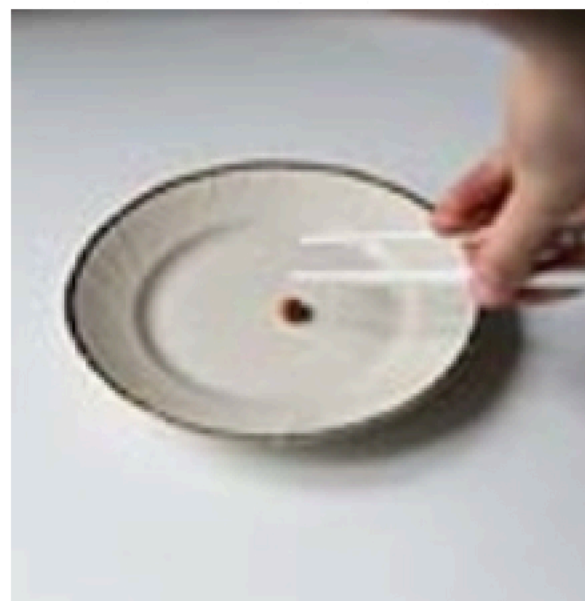
Aloitin syksyllä 2018 Photofuss-ryhmässä. Photofuss-ryhmä on nuorille valokuvaajille suunnattu kerho, jossa pääsee ryhmässä kehittämään erilaisia valokuva projekteja. Photofuss-ryhmän toimintaa tukee Valokuvataiteen museo. Rupesimme rakentamaan näyttelyä teeman Muutoksessa pohjalta. Vein omakuvani esille ja lopulta osa *Onko jokin tullut toisenlaiseksi?* kuvista päätyi meidän näyttelyymme Valokuvataiteen museon prosessi-tilaan. Samaan aikaan minulla oli omakuva esillä Mikkelin Valokuvakeskuksessa. Otin nämä näyttelyt harjoitteluna. Kokeilin että miltä teos näyttää fyysisenä.

Tämä vei ajatuksiani eteenpäin teosten koosta ja esille panemisesta. Halusin käyttää ammatillaisia printtien sekä kehysten kanssa. Aloin käyttää LUOVAn palveluita sekä minua auttoi kehystämö Hannu Ikonen Oy. Minulle oli tärkeää että teen kaiken loppuun asti kunnolla ja oikein, niin kuin oikeassa maailmassa taiteilijana, ilman koulun tukea. Halusin ymmärtää miten hommat oikeasti toimii. Fyysisten teosten lisäksi, teos julkaistaan valokuvakirjana.

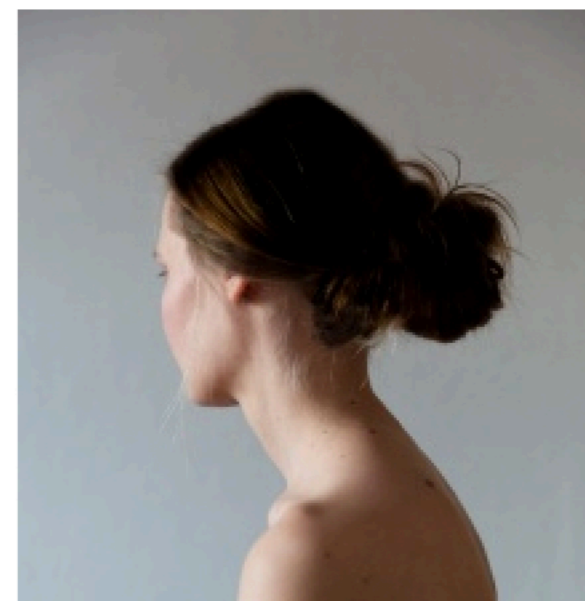
Koko projektin aikana olen oppinut että deadline tulee liian aikaisin. Olen hidaskäyttöinen ja tarvitsen sitä tyhjää aikaa, jotta ajatukset lokahtavat paikalleen. Lopulta pakko on paras muusa.

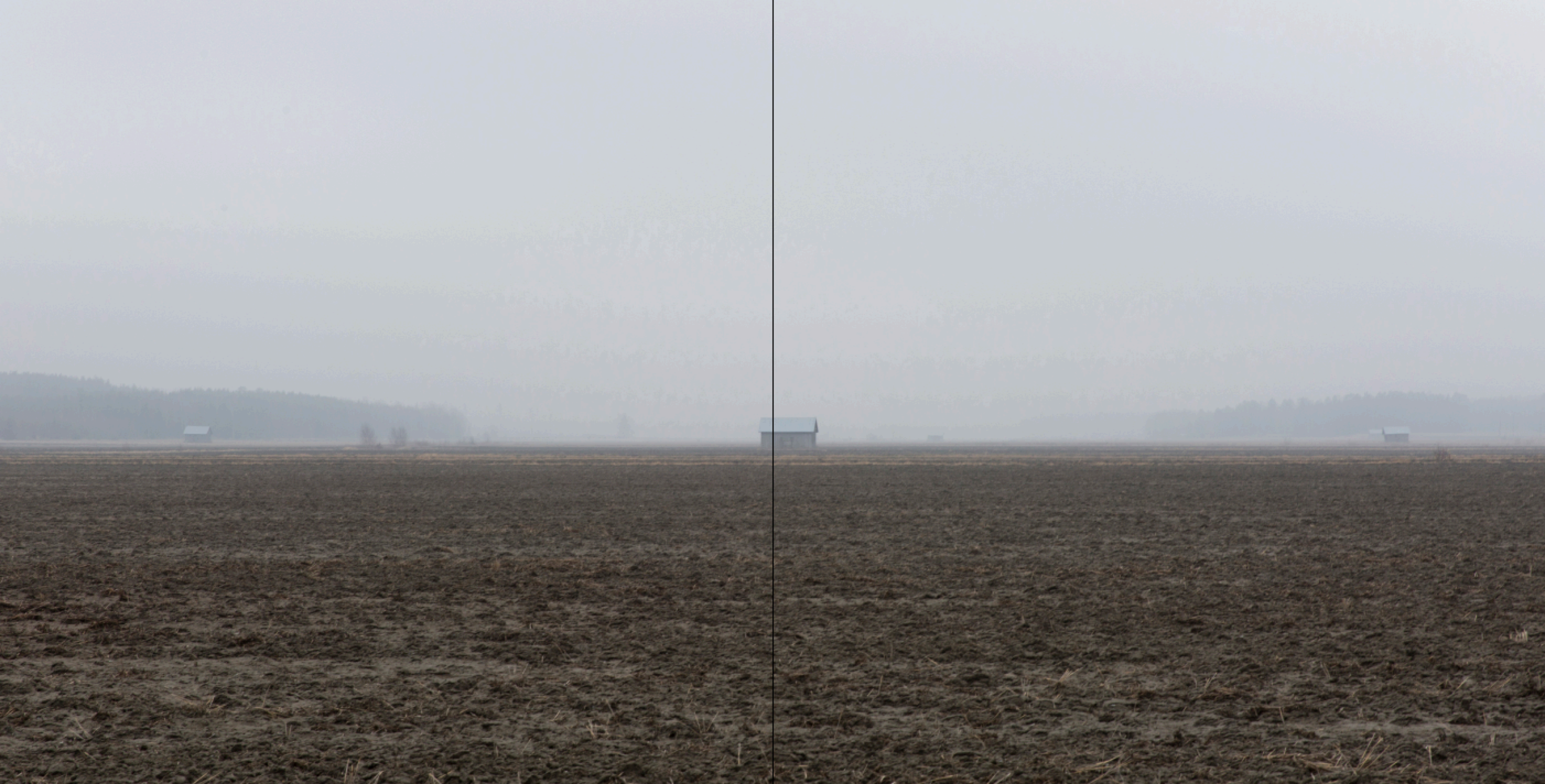
En usko että teos on täysin valmis. Olen päässyt kiinni teemaan, josta pääsen vielä ammentamaan paljon materiaalia tulevaisuudessa. Olen haaveillut monta kertaa siitä että matkustan takaisin Shanghaihin. Kaupunkiin jossa sain kasvaa. Haluan nähdä onko se eläintarha vielä siellä, entä sitten se pieni kioski kotimme edessä? Miltähän kouluni näyttää nykyään?

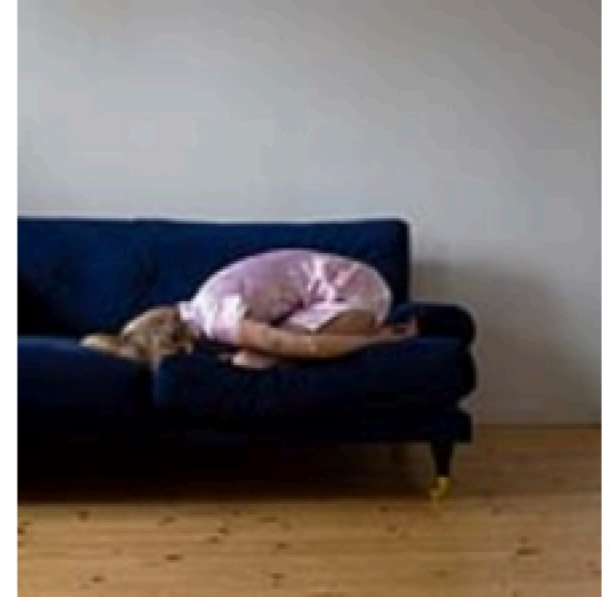

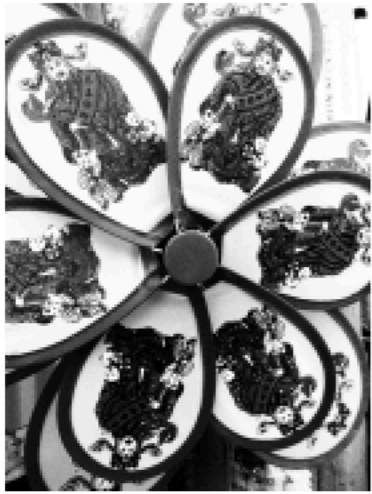

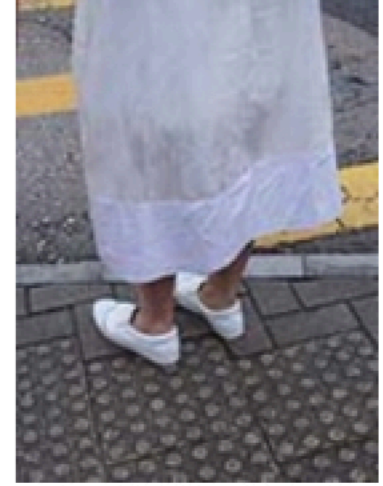
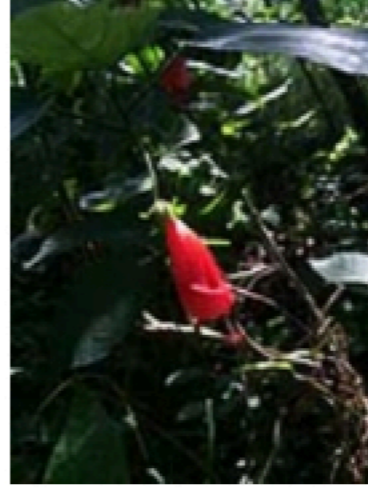

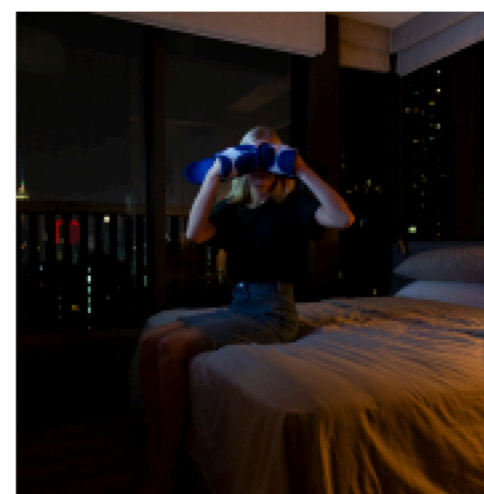
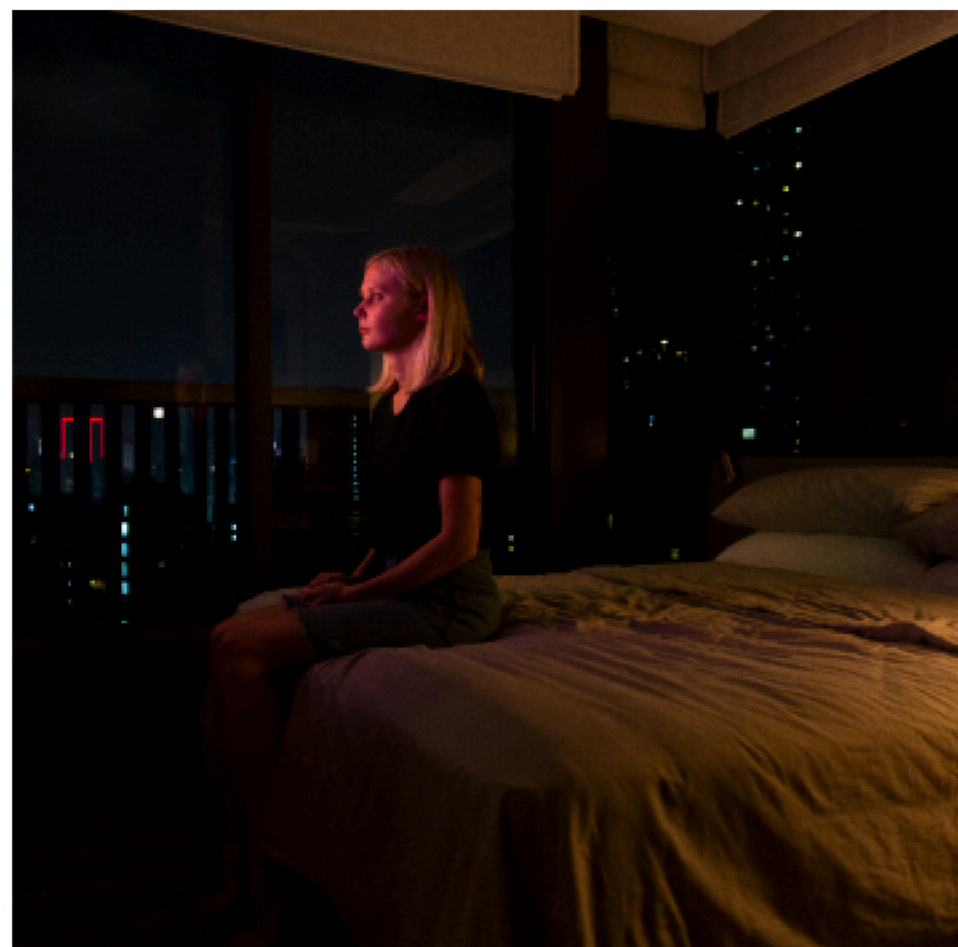

五

H a a s t a t t e l u t

[Henkka, 31]

Vuosi oli 1994, täytin yhdeksän vuotta kun muutimme Nepaliin Sveitsistä äitini kanssa, joka sai kutsun suomen suurlähetystöön virkasuhteeseen kolmeksi vuodeksi. En muista kovin paljoa lähdöstä muuta kuin sen että, äiti sanoi ympäristön voivan vaikuttaa hyvin erilaiselta ja otetaan se seikkailuna. Vaikka puitteet olivat itsellä mitä mahtavimmat niin muurien takana vallitsi äärimmäinen köyhyys. Toisinaan oli vaikeeta katsoa sitä köyhyyttä, mutta arkeni kului koulua käyden ja ystävien kanssa.

Ystävät olivat ranskalaisia, sillä opiskelin Katmandun ranskalaisessa koulussa. Ruoka oli aivan mahtavaa, sitä ei pysty jättilemään, sitä täytyy syödä paikan päällä! Rakkain muisto joka minulle jäi paikasta oli koirat ja koulukaverit, jotka olivat lähtöpäivänä lentokentällä laulamassa ranskaksi "We Will Meet Again" kappaleen.

[Emilia, 25]

Milloin muutitte?
1998

Minne muutitte?
Singaporeen, Filippiineille ja Indonesiaan.

Muuton syy?
Isän työ (Nokia)

Muistatko lähdöstä jotain?
Muistan että meille (minulle ja pikkuveljelleni) kerrottiin, että edessä on pitkä lento ja aloitan uudessa koulussa. Olin tässä vaiheessa opetellut englantia noin kuusi kuukautta, eli jännitti uuden koulun aloittaminen ja kaverien saaminen.

Miltä se tuntui?
Koulun aloittaminen jännitti. Olin niin nuori etten ehkä ymmärtänyt kuinka iso muutos oli tulossa. Olin myös todella innoissani siitä että uudessa kondossa olisi uima-allas (näin meidän vanhemmat 'myivät' muuttoa).

Entä minkälaista oli asua Aasiassa?
Asuttiin 'expat-kuplassa' - kuskit, apulaiset, yms. Se tuntui silloin normaalilta mutta en haluaisi sitä elämää enää. Aina joku oli sinun kodissasi, eikä meillä ollut veljeni kanssa paljoa 'independence'. Emme päässeet kulkemaan itsenäisesti, vaan kuski kuljetti. Se oli iso muutos meille, kun Suomessa piti rohkeasti liikkua paikasta toiseen yksin.

Yksi asia johon en ikinä tottunut oli, että meitä tuijotettiin. Varsinkin teininä se häiritsi todella paljon. Singaporesta pidin eniten koska siellä oli turvallista ja puhdasta.

Mitä tunteita, tuoksuja, muistoja nousee pintaan?
Se lämpö joka iskee kun poistut lentokentältä. Se on niin ihanaa! Se yhdistettynä pakokaasun tuoksuun on pysynyt hyvin tunnemuistissa.

Mikä on vahvin muisto tuolta ajalta?
Se päivä kun tapasimme uudet naapurit Singaporessa. Luulin että rappuun tulee lisää kiinalaisia, mutta ne olikin suomalaisia! Mentiin Ritan kanssa altaalle kahdestaan (äidit pakottivat) ja olemme edelleen parhaita ystäviä.

Miten tämä aika elämästäsi on vaikuttanut sinuun?
Helppo tutustua uusiin ihmisiin sekä ruokiin. Nuorena piti maistella kaikkea erilaista ja uusia ystäviä ilmestyi aina kun koulu vaihtui. Se on opettanut tosi paljon ja siitä olen todella kiitollinen.

Aasian jälkeen osaan arvostaa kotimaatani Suomea. Täällä saa raikasta ilmaa kun avaa ikkunan, eikä tarvitse luottaa ilmastointiin. Lisäksi, täällä voi luottaa lääkäreihin ja poliisiin. Täällä myös asiat hoituu silloin kun luvattu.

Miten se näkyy?
Pieni esimerkki: en kutsu kaikkia aasialaisia 'kiinalaisiksi' koska tiedän että aasiassa on monta eri kulttuuria ja maata. Huomaan yllättävän usein että Euroopassa jotkut ihmiset näkevät aasialaiset kaikki samoina. Lisäksi, rakastan tulista ruokaa jota on vaikeata saada Suomessa.

Olen aidosti kiinnostunut ihmisistä ja heidän taustoista, tykkään kysellä paljon ja se joskus yllättää monia (esim. Suomen kulttuurissa tämä ei ole yleistä).

[Juho, 19]

Vuonna 2014 muutin Hong Kongiin isäni työn takia. Itketti lähteä, koska ystävät jäivät Suomeen, mutta olihan se jännittävää. Olen käynyt Aasiassa useampaan otteeseen kun vanhemmat ja sisarukset ovat siellä aikanaan asuneet. Ei ollut siis kovin vaikeata sopeutua kulttuuriin, koska siitä tiesi jo jotain. Vahvin muistoni on kun astuin ensimmäisen kerran uuteen kouluun. Jännitti todella paljon. Sekin jännitti kun piti puhua lontoota yksin luokan edessä useaan otteeseen.

Kokonaisuudessaan asuin neljä vuotta Hong Kongissa. Tuon neljän vuoden aikana kasvoin henkisesti ja fyysisesti todella paljon. Täytyy olla aloitteellinen sekä mennä ja tehdä asioita. Ei sitä muuten oppisi ja kokisi asioita. Muutin takaisin Suomeen vuonna 2018 suorittamaan asepalvelusta.

[Arla, 25]

Kuusihenkinen perheeni muutti Malesiaan vuonna 1997, olin tuolloin juuri täyttänyt kolme vuotta. Syy muuttoon oli isäni työ. Hän olikin jo viettänyt muutamia kuukausia Kuala Lumpurissa kun vanhempani yhdessä tekivät päätöksen, että koko perhe muuttaa Malesiaan.

Muutimme Malesiaan kesän lopussa ja vaikka itse en nuoren iän takia muista muutosta mitään, vanhempani ja isovanhempani ovat monta kertaa kertonut tarinan. Meitä tuli hakemaan iso tilataksi viemään meitä kentälle; kaksi vanhempaa sisarusta, jotka olivat jo olleet muutaman vuoden koulussa Suomessa, olivat kuulemma kauhusta kankeana kun eivät halunneet lähteä Suomesta ja jättää ystäviä ja kouluun. Minä ja vuotta nuorempi siskoni emme ymmärtäneet tilannetta ollenkaan emmekä ymmärtäneet minne olemme menossa. Erityisesti nuorempi siskoni oli ollut erittäin innoissaan - hän todennäköisesti luuli että tiedossa oli tavallinen kauppareissu.

Äitini oli innoissaan mutta samalla peloissansa tulevasta - maapallon toiselle puolelle muutto erikoiseen maahan neljän pienen lapsen kanssa ei ollut kovin yleistä tuohon aikaan.

Malesiaan saapuessa kentällä meitä odotti isä. Isäni on kuitenkin kertonut meille jälkeenpäin, että ensimmäisen aamun Malesiassa perheen kanssa hän muistaa ikuisesti, sillä aamulla kun muu perhe oli vielä nukkumassa aikaeroa pois, olohuoneen terassin oven ollessa auki, olohuoneeseemme oli hyppinyt muutama apina. Hän oli tullut herättämään meidät, emmekä ollut uskoa silmiämme.

Asuin yhteensä 6 vuotta Malesiassa, jotka edelleen ovat yhtä elämäni parasta aikaa. Minulla oli todella hyvä lapsuus Kuala Lumpurissa ja todella pitkään pidin Malesiaa kotinani enkä Suomea. Tämä todennäköisesti johtuu siitä että en muistanut minkälaista Suomessa oli asua sillä olin todella nuori kun muutimme pois. Minulla on monta todella hyvää muistoa lapsuudestani Malesiassa, mm. se että rakastin uimista ja aina pääsi uimaan joko meidän omassa uima-altaassa tai läheisen urheilu klubin uimalassa. Tähän liittyen yksi vahvimista muistoista on urheilu klubin uimalassa kun laskin liukumäkeä altaaseen, jossa leikin siskoni kanssa, ja tämän jälkeen pääsin syömään lempi lounasta, chicken wingsejä ja nasi gorengia, uima-altaan vieressä.

Muuttoni Malesiaan on tietysti vaikuttanut elämäni kaikella tapaa. Olen nuoresta pitäen puhunut englantia ja Malesiassa asuessani kun olin aloittanut koulun, osasin puhua ja tietysti kirjoittaa paremmin englantia kuin suomea. Pidän sekä englantia että suomea kumpaakin äidinkielenäni sillä opin puhumaan kumpaakin suurinpiirtein samaan aikaan. Malesian jälkeen muutin muutamaksi vuodeksi takaisin Suomeen teininä mutta huomasin heti että Suomi ei välttämättä tuntunut enään kodilta ja halusin takaisin ulkomaille.

Kun on asunut ja kokenut ja kasvanut eksoottisessa maassa, minun oli hankala muuttaa takaisin Suomeen ja sopeutua. Koin koko ajan että jotain puuttui ja kun tuli mahdollisuus muuttaa takaisin Aasiaan 15- vuotiaana, en hetkeäkään epäröinyt vastaustani. Olen edelleen samalla "reitillä" kun päätin muuttaa pois Suomesta ja tässä välissä olen asunut viidessä eri maassa Aasiassa sekä Espanjassa ja Irlannissa. Näin ollen suurin vaikutus elämäni kun kolme vuotiaana muutin Malesiaan on kansainvälisyyteni ja halu koko ajan kokea, oppia ja asua uudessa maassa ja kulttuurissa.

[Sari, 53]

Ensimmäisen kerran muutin Aasiaan, Indonesiaan, Surabayaan vuonna 1994. Meitä muutti pieni tyttäreni (1 1/2 V.) ja mieheni. Menimme mieheni työn johdosta. Muuttoa edelsi kiireinen puoli vuotta, kodin etsiminen Surabayasta ja tavaroiden muuttaminen Indonesiaan sekä tiedonhankinta uudesta maasta. Indonesia oli todella vieras maa meille kaikille.

Ensin piti etsiä karttakirjasta Indonesia ja sitten Surabaya mutta sieltä ne löytyivät. Mieheni työpaikan kautta saimme tietoa Aasian kulttuureista ja itse hain tietoa Islamien uskosta koska tiesin joutuvani olemaan naisena paljon yksin. Kieltä osaamattomana suureen muslimimaahan pienen tytön kanssa - täytyy myöntää että pelotti.

Aurinko paistaa pääsääntöisesti joka päivä. Kuivalla kaudella on kuivaa ja kuumaa, sadekaudella sataa ja on kuumaa...siihen oli tottuminen. Kanat ostettiin torilta, vihannokset vihannestorilta ja muut elintarvikkeet muutamasta supermarketista, joita pikkuhiljaa 5 miljoonan asukkaan Surabayaan alkoi ilmestyä. Siihen aikaan meitä oli siellä n.1800 länsimaalaista ja me ainoat suomalaiset. Meidän pikku perhe kasvoi Indonesian aikana yhdellä tyttövauvalla . Onneksi oli apulaiset, jotka auttoivat päivän askareissa, muutoin en olisi pärjännyt sen aikaisessa Surabayassa.

Kun olin oppinut kieltä, kulttuuri oli tullut tutuksi ja ystäviä oli löytynyt ympärille arki alkoi luistamaan. Silloin pääsin nauttimaan Indonesian luonnosta, kuvasin jonkin verran Jaavaa. Opettelin laittamaan ruokaa, ihanat mausteet ja maut tulivat tutuiksi.

Se mitä kaipaam on rauhallinen elämäntyylillä (silloin se ärsytti), jos ei tänään niin huomenna tai ylihuomenna. Kaipaam monsuunisateen jälkeistä kuumaa tuoksua kun maa höyryää vielä.

Seuraavaksi muutimme Kiinaan Shanghaiin. Uusi maa uudet kujeet. Jälleen miljoona kaupunki, mutta muutama sata Suomalaista asui jo 1990-luvun lopun Shanghaissa. Minulle se merkitsi helpompaa asettautumista ja alkuun pääsemistä. Tytöt menivät kouluun ja minä opettelun Kiinassa selviytymistä. Kun huomasin, että lapset viihtyvät koulussa ja heillä oli ystäviä niin minunkin olo oli helpompaa.

Nautin vuoden ajoista joita oli jo jonkin verran enemmän, ainakin selkeä kesä ja talvi. Opin taksikiinaa ja antamaan alkeelliset ohjeet Aijiille (taloudenhoitaja). Tuon ajan Shanghaissa käytettiin marketeilla ja kaupoissa kehonkieltä. Välillä se tuotti huvittaviakin piirteitä. Onneksi tytöt oppivat pian kielen ja toimivat tulkkina. Kiinan aikana perheeseen syntyi poikavauva. Saimme huomiota osaksemme kun viikonloppuina olimme perheen kanssa ulkona. Mieheni oli oikea onnen myyrä, kaksi vaaleahiuksista tyttöä ja poika. Kolme lasta -yhden lapsen politiikka Kiinassa -oli ihmetyksen aihe.

Ainoa ikävä puoli oli ja on vieläkin Kiinan saasteet. Ne pahenivat meidän oloaikana ja päätimme muuttaa Suomeen. Lasten terveys oli meille tärkeä asia.

Kolmannen kerran muutin Aasiaan 2000-luvun puolivälissä. Tällä kertaa mukaan lähti teinipoika, mieheni ja minä, jälleen mieheni työn johdosta. Muutimme Hong Kongiin. Helpoin muutto. Tiesin mitä odottaa, tunsin kaupunkia entuudestaan ja vuodet Aasiassa olivat opettaneet toimintatavat. Tosin Hong Kong ei ole tavallinen Aasialainen kaupunki vaan sekoitus länttä ja itää. Ihana sekasotku, jossa pärjää. Tämän ajanjakson olen voinut nauttia kulttuurista, kirjoita, hyvästä ruuasta ja ystävistä.

Aasia... maanosa joka ei koskaan lähde minusta pois. Aasia on opettanut selviytymään arjessa ja juhlassa, mikään ei ole mahdotonta.

Viimeksi kun menin Indonesian ravintolaan syömään, tuoksu, oli kuin olisin mennyt kotiin. En koskaan syö kiinalaista ruokaa muualla kuin Kiinassa, ulkomailla tehty ruoka on feikkiä. Hong Kong on kaupunki josta voin sanoa rehellisesti I love HK.

Tämän kokemuksen jälkeen tiedän selviytyväni paikassa kuin paikassa. Olen todellakin asunut ulkomailla! Uskallan sanoa, että mikään ei minua hätkäytä ihan helposti.

六

L o p p u s a n a t

Teos on nyt valmis. Valmis kovien kansien välissä, valmis galleriassa. Toivon että työni alkaa elää omaa elämää ja näkisi maailmaa. Toivon että yleisö löytää työni äärellä samankaltaisia tunteita kuin olen itse käynyt läpi. Se ei haittaa vaikka ei olisi samaa kokemusta, se että vien katsojan tunteen äärelle on riittävä.

Eikö se ole silloin onnistunut prosessi kun oppii jotain itsestään ja ympäristöstään? Luulin olevani huono kirjoittaja, mutta tässä sitä ollaan. Huomasin jopa herääväni öisin kirjoittamaan ranskalaisin viivoin muistiinpanoja tekstiä varten. Luulin jumiutuneeni valokuvan kanssa, mutta luettuani paljon uutta materiaalia, meninkin pari askelta eteenpäin. Historia vei minut ei pelkästään valokuvan, vaan myös maalaustaiteen syntyvaiheille. Visuaalisesti pääsin lähelle sitä tyyliä mikä on ominta. Tutkin erilaisia kirjojen taittoja ja opettelini. Opettelin myös kuuntelemaan ammattilaisen mielipidettä siitä mitkä kehykset korostavat työtäni. Uskon, että suoriuduin ihan kohtalaisesti.

Tulevaisuudesta en vielä tiedä, enhän ole selvännäkijä, vaikka omaan nähdä enneunia. Sen tiedän, että haluan ehdottomasti matkustaa Kiinaan ja työskennellä erilaisten kulttuurillisten projektien parissa. Olen vasta alussa ja taiteilijuutta ei voi koskaan lopettaa. Luovuus säilyy loppuun asti.

Lopuksi haluan kiittää vanhempiani rohkeudesta ja avopuolisoani kärsivällisyydestä. Haluan kiittää opettajiani Lars Rebersia ja Emma Westerlundia neljän vuoden tuesta, kannustuksesta sekä uskomisesta minuun. Kiitos myös luokalleni Foto 15 sekä haluan muistaa ystäväämme Asifia.

七

L
ä
h
t
e
e
t

Ang T. (2014). Valokuvan Historia. Iso Britannia: Dorling Kindersley Limited.

Honour, H., Fleming, J. (2016) The Visual Arts: A History. Lontoo: Laurence King Publishing Ltd.

Kukkonen, J., Vuorenmaa, T., (1999). Valoa 1839-1999. Helsinki: Suomen Valokuvataiteen museo

Lintonen, K., Rastenberger A., Heikka E., (2014). Valokuvataiteen ydin. Helsinki: Suomen Valokuvataiteen museo, Maahenki Oy.

Newhall, B. (2005). The History of Photography. New York: The Museum of Modern Art

Saraste, L. (2010). Valokuva: muisto, viesti, taide. Helsinki: Kustannusyhtiö Musta taide.